

АНТОН МУХЛІНСКІ ЯК ДАСЛЕДЧЫК КІТАБАЎ

М. М. Мандава

На Беларусі заўсёды вялікай павагай карысталіся тыя нацыянальныя меншасці, якія захавалі сваю адметнасць, звычаі, традыцыі, веравызнанне, сваю культуру і мову. Прыкладам самабытнай этнаканфесійнай меншасці Беларусі з'яўляюцца беларускія татары-мусульмане, якія больш за 600 гадоў пражываюць разам з карэнным насельніцтвам.

Умовы пражывання ў пераважна хрысціянскім асяроддзі, у аддаленасці ад сваёй гістарычнай радзімы садзейнічалі інтэграцыі беларускіх татар у культуру карэннага насельніцтва. Захаванне свайго веравызнання стала тым фактарам, які дазволіў ім не растварыцца ў мясцовым асяроддзі іншаверцаў, зберагчы сваю самабытнасць. Пра гэта сведчаць арабаграфічныя рукапісы, што на працягу стагоддзяў былі крыніцай духоўнай культуры татар.

Унікальнымі помнікамі культуры беларускіх татар з'яўляюцца рукапісныя кнігі, у якіх знаходзяцца славянамоўныя тэксты, у тым ліку і на беларускай мове, напісаныя арабскай графікай. Вывучэнне гэтых рукапісаў дазваляе даведацца пра асаблівасці рэлігіі, культуры, гісторыі беларускіх татар, а таксама ўяўляе значную цікавасць для даследавання беларускай мовы XVI–XVII стст.

У дзяржаўных бібліятэках Беларусі і ў Гродзенскім дзяржаўным музеі гісторыі рэлігіі выяўлены 39 рукапісаў беларускіх татар канца XVII – першай паловы XX ст. Па колькасці гэтых помнікаў калекцыі Беларусі займаюць адно з першых месцаў сярод дзяржаўных кнігазбораў свету.

На жаль, дагэтуль пра арыгінальныя помнікі пісьменства беларускіх татар ведае вузкае кола спецыялістаў. У 1997 і 2003 гг. у Беларусі выдадзены два каталогі такіх рукапісаў. Каталог 1997 г. уключае звесткі пра 11 рукапісаў XVIII – пачатку XX ст. з прыватных кнігазбораў. У каталогу 2003 г. прадстаўлены 14 рукапісаў з кнігазбору Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі імя Я. Коласа. Аднак каталагізацыя рукапісаў беларускіх татар яшчэ не завершана. У Беларусі пакуль што не выдадзены ніводны арабаграфічны помнік. Не вырашана праблема стварэння страхавых копій, пераводу каштоўных дакументальных помнікаў на электронныя носьбіты.

Даследаванне татарскіх рукапісаў пачалося ў першай палове XIX ст. Першаадкрывальнікам пісьменства татар ВКЛ лічыцца ўрадженец Беларусі прафесар усходніх моў Пецябургскага ўніверсітэта Антон Мухлінскі. Хаця да яго (у 1831 і 1838 гг.) нямецкі ўсходазнавец Г. Флей-

шар апісаў татарскі рукапіс з калекцыі Лейпцыгскага ўніверсітэта, аднак ён памылкова палічыў гэты дакумент рукапісам крымскіх татар.

Перш чым звярнуцца да падрабязнага разгляду дзейнасці А. Мухлінскага, паспрабуем вылучыць перыяды даследавання рукапісаў беларускіх татар.

Першы перыяд (1831–1858 гг.). Пачатак вывучэння рукапісаў. Прадстаўлены фактычна адзіным даследчыкам – А. Мухлінскім. Гэтаму перыяду ўласцівы апісальны характар работ.

У 1859–1917 гг. даследаванні не праводзіліся.

Другі перыяд (1918–1938 гг.). Пачынаецца з публікацыі І. Луцкевіча. Даследчыкі, якія працавалі ў той час, узнялі новыя праблемы і пытанні: вывучалася лексіка рукапісаў (А. Варановіч, С. Крычынскі), распачалася публікацыя тэкстаў з кітабаў (Я. Станкевіч, Я. Шынкевіч), былі распрацаваны навуковыя прынцыпы транскрыпцыі беларускіх тэкстаў, напісаных арабскім пісьмом (Я. Станкевіч, М. Тауэрава). У 1932 г., калі С. Туган-Мірза-Баршчэўскі апублікаваў спіс рукапісных помнікаў, што знаходзіліся ў кнігазборы Віленскага Муфтыята, здзяйсняецца першая спроба падліку рукапісаў беларускіх татар.

У ваенны і пасляваенны (да 1950 г.) час даследаванні не праводзіліся.

Трэці перыяд (1950–1980-я гг.). У гэты час з’яўляюцца першыя абагульняльныя працы. Найбольш значнае дасягненне гэтага перыяду – выданне ў 1968 г. фундаментальнага даследавання прафесара Віленскага ўніверсітэта, урадженца Беларусі А. К. Антановіча «Беларускія тэксты, напісаныя арабскім пісьмом, іх графіка-арфаграфічная сістэма». Гэта манаграфія стала асновай для далейшых даследаванняў. У гэты перыяд асабліва плённа працавалі Г. Мэрэдйт-Оўэнс, А. Надсан, Ш. Акінэр, А. Заянчкоўскі, М. Канапацкі. Сярод айчынных даследаванняў варта адзначыць працу мовазнаўцы В. Несцяровіча.

Чацвёрты перыяд (з пачатку 1990-х гг.). Знаходзяцца новыя крыніцы, пачынаецца выданне каталога рукапісаў татар Беларусі. Крытыкуюцца высновы А. Антановіча. Новыя методыкі транслітарацыі тэкстаў прапаноўваюць Г. Мішкінене, В. Несцяровіч, М. Тарэлка. Г. Мішкінене ўпершыню выкарыстоўвае ў каталогу паказальнікі тэкстаў і прапануе лінгвістычны аналіз рукапісаў у традыцыі А. Антановіча і свайго настаўніка, славіста і беларусіста В. Чэкмана. У 1997 г. у Мінску выходзіць каталог «Рукапісныя і друкаваныя кнігі беларускіх татар», падрыхтаваны супрацоўнікамі аддзела рэдкіх кніг бібліятэкі Беларускага ўніверсітэта культуры. У 2001 г. у Вільнюсе выходзіць манаграфія Г. Мішкінене «Старажытныя рукапісы літоўскіх татар». Вельмі плённа

працуюць у гэты перыяд польскія навукоўцы (А. Дрозд, М. М. Дзекан, Т. Майда, П. Бараўскі, Г. Янкоўскі, Ч. Лапіч), беларускі даследчык М. Канапацкі і інш.

Як мы ўжо адзначылі вышэй, першаадкрывальнікам пісьменства татар ВКЛ лічыцца **Антон Осіпавіч Мухлінскі** (1808–1877). Ён нарадзіўся ў шляхецкай сям’і Саснова пад Наваградкам. Пачатковую адукацыю атрымаў у г. Маладзечна, а пасля заканчэння Віленскага ўніверсітэта ў 1828 г. паступіў на аддзяленне ўсходніх моў Пецярбургскага ўніверсітэта з мэтай падрыхтоўкі да пасады прафесара-арыенталіста пад кіраўніцтвам Сянкоўскага. У 1832 г. быў накіраваны на 3 гады ў краіны Блізкага Усходу для ўдасканалення ва ўсходніх мовах.

А. Мухлінскі авалодаў арабскай, персідскай, турэцкай, армянскай, старажытнаўрэйскай і новагрэчаскай мовамі, а таксама санскрытам. Гэта дапамагло яму добра вывучыць культуру арабскага Усходу. А. Мухлінскі меркаваў доўга прабываць у Каіры, але з-за эпідэміі ў пачатку 1835 г. пакінуў Егіпет. З яго карэспандэнцыі вынікае, што за час свайго знаходжання ў гэтай краіне ён наведаў Фівы – старажытную сталіцу фараонаў у сярэднім цячэнні Ніла, помнікі старажытнаегіпецкай архітэктуры XV ст. да н. э. у Лускоры і Карнацы.

Вынікам падарожжа А. Мухлінскага стала кніга «Аб Танескай зямлі ў ніжнім Егіпце» (1858) – нарыс біблійнай і хрысціянскай гісторыі. Акрамя таго, ён пакінуў пасля сябе 10 тамоў рукапісаў – нататкі за час падарожжа па Усходзе ў 1832–1835 гг.

З 1835 г. А. Мухлінскі працяглы час выкладае ўсходнія мовы ў Пецярбургскім універсітэце, спачатку як ад’ютант прафесара В. І. Сянкоўскага, а затым, у 1839–1866 гг., як прафесар арабскай філалогіі. «Вялікі маўчальнік», як характарызаваў яго сучаснікі, ён ніколі не любіў з’яўляцца на першым плане, і ўсё ж менавіта яго вылучылі калегі на пасаду дэкана факультэта ўсходніх моў Пецярбургскага ўніверсітэта ў 1859 г. Яго ўплыў на ўніверсітэцкую арабістыку было вельмі плённы.

Пасля выхаду на пенсію А. Мухлінскі ў 1869 г. зноў наведаў Егіпет. У якасці ганаровага госця і як прадстаўнік Расіі ён прымаў удзел ва ўрачыстасцях з нагоды адкрыцця Суэцкага канала. Гэта была даніна павагі егіпцянам да беларускага вучонага-арабіста. Памёр А. Мухлінскі 25 кастрычніка 1877 г. і пахаваны ў Варшаве.

У 1857 г. у невялікай манаграфіі «Исследование о происхождении и состоянии литовских татар» А. Мухлінскі апублікаваў чатыры

фрагменты з рукапісаў беларускіх татар без іх апісання і ўказання старонак. Ён назваў іх наступным чынам:

1. «Пераклад Карана на польскую мову (з рукапісу XVII ст.)».
2. «Пераклад малітвы на польскую мову» (з рукапісу XVIII ст.)».
3. «Урывак перакладу Хікмета, гэта значыць духоўнага разважання, на беларускую мову» (дата рукапісу А. Мухлінскім не вызначана).
4. «Урывак перакладу Настаўлення пра малітву на “валынска-ўкраінскім” дыялекце (з рукапісу XVIII ст.)».

З аднаго боку, добра вядома, што А. Мухлінскі меў уласную калекцыю кніг і рукапісаў. Большую частку сваёй бібліятэкі ён быў вымушаны прадаць у 1870 г. у Лейпцыгу. Рэшткі былі распраданыя ўжо пасля яго смерці і бяследна зніклі. З другога боку – у бібліятэцы Усходняга факультэта Санкт-Пецярбурскага ўніверсітэта захоўваюцца чатыры рукапісы беларускіх татар.

Узнікае пытанне: з гэтых ці з іншых рукапісаў прыведзены А. Мухлінскім вышэйзгаданыя фрагменты?

Існуе дзве спробы ідэнтыфікаваць фрагменты А. Мухлінскага. А. Н. Самойлавіч прыйшоў да адмоўнай высновы, што фрагмент № 3 («Урывак перакладу Хікмета»), хаця і падобны да тэксту аднаго з рукапісаў, але ўсе ж такі ўзяты з іншай, невядомай крыніцы. А. К. Антановіч увагуле выказаў меркаванне пра ідэнтычнасць усіх чатырох фрагментаў, аднак доказы прывёў толькі ў дачыненні да фрагмента № 4.

Асабліваю ўвагу фрагменту № 1 надаў швейцарскі даследчык П. Сутэр у сваёй працы, прысвечанай тафсіру («настаўленню»). Падчас яе апісання найстарэйшым спіскам тафсіра лічыўся рукапіс 1725 г., які захоўваецца ў Беларускай бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лондане, таму нават невялічкі фрагмент рукапісу XVII ст. меў для гісторыі гэтага твора вялікае значэнне.

Нягледзячы на тое, што нямала помнікаў уведзена ў навуковы ўжытак, значная частка арабаграфічных рукапісаў знаходзіцца ў прыватных архівах і пакуль што не даступная. Некаторыя з іх былі знойдзены зусім нядаўна і яшчэ не трапілі ў каталогі. У цэлым жа даследаванне татарскіх рукапісаў на сучасным этапе з’яўляецца актуальным і неабходным для таго, каб зразумець іх ролю ў гісторыі беларускага народа, асэнсаваць узаемаўплыў культур, звычаяў і традыцый. Будучых даследчыкаў чакае нялёгкая, але цікавая і плённая праца.